

Bandung 3 Gedoeng Saté – Tjihapit – Opvoedingsgesticht

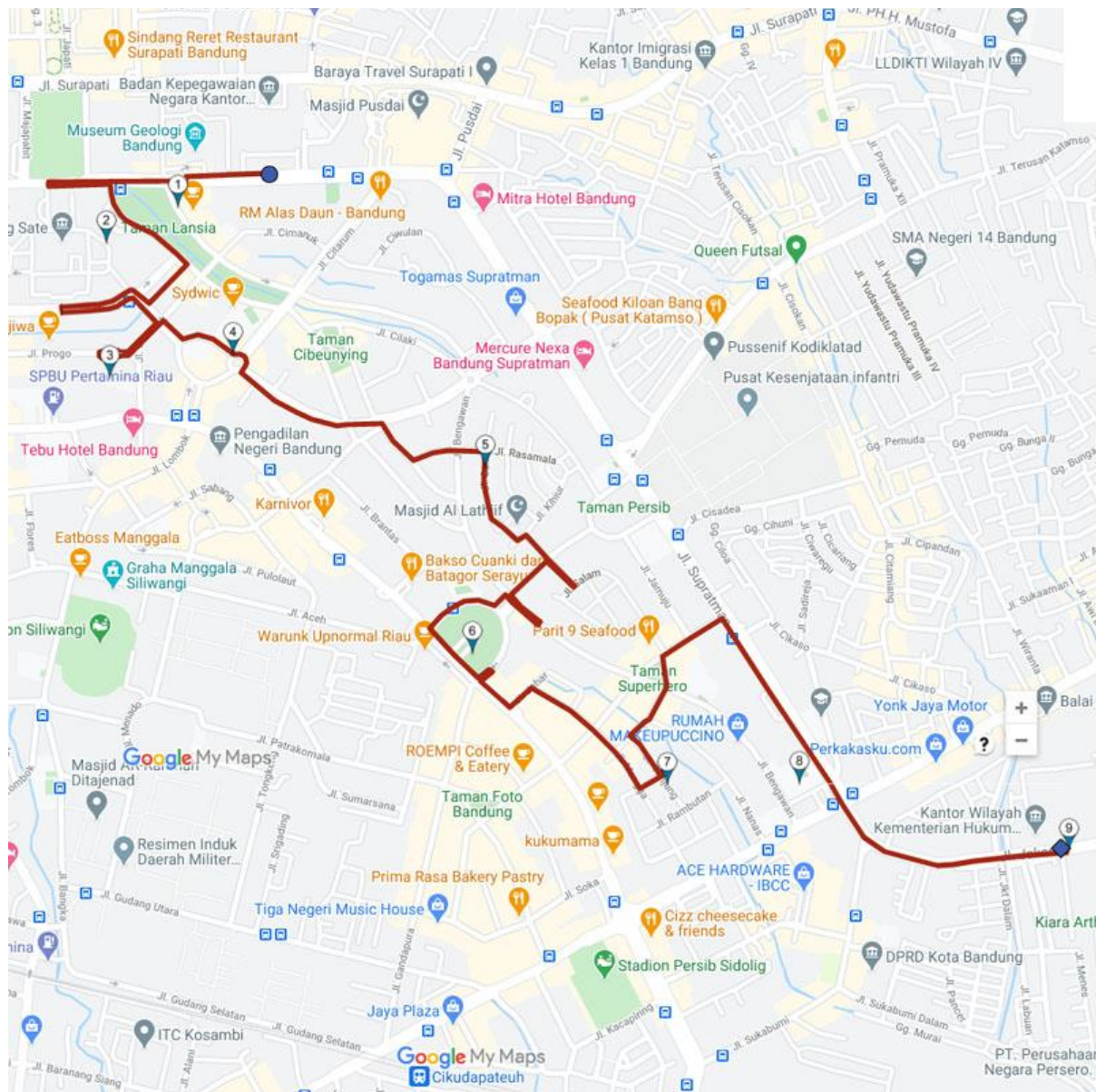
In een wandeling die voor een groot gedeelte door het voormalig vrouwen- en kinderkamp Tjihapit loopt, wordt uiteraard aandacht besteed aan de oorlogssituatie. Van de ruim zeventig nieuwe teksten is dan ook meer dan de helft van stadgenoot en journalist Bouwer, maar ook de auteurs Haasse en Springer komen aan bod en verhalen over hun jeugd.

Route: Wilhelminaboulevard – Gedung Sate – Tjitaroemplein – Oranjeplein – Emmahofje – Houtmanstraat – 's Lands Opvoedings Gesticht

Afstand: 6 km.

Een restaurant **aan het begin van de wandeling**:

Links: Jl Cisangkuy (Tjtsangkoeistraat); links 66 (3e huis van de hoek) "Cisangkuy Yoghurt". Lunchrestaurant, o.a.yoghurt-drinks; eerst binnen bestellen en betalen, daarna buiten wachten. Er zijn ook eenvoudige restaurants in de buurt van Taman Pramuka (Oranjeplein).

Begin van de wandeling: Jl Diponegoro no. 59, Gedung Dwi Warna.

Gebouwd als 'Gebouw van de Volksvertegenwoordiging', maar gebruikt als kantoor Indische Pensioenfondsen (1939-'50 Gmelig Meijling – Ontwerp van Hendriks).

Met een ander dekreet zijn de pensioenen nu inderdaad afgeschaft. Een harde slag niet alleen voor gepensioneerde Europese ambtenaren, maar vooral voor de tienduizenden Indo-Europese en Indonesische oud-landsdienaren, die zijn gepensionneerd na vele jaren vorstin en vaderland te hebben gediend. Het is ook een nieuwe vorm van roof op grote schaal. De gepensionneerden worden van nu of aan iedere komende maand door de Japanners beroofd voor het bedrag van hun rechtmatige pensioen. [Bouwer]

Ga Jl Diponegoro in westelijke richting. (Wilhelminaboulevard).

[1919] In een redevoering van den G.G. Van Limburg Stirum hebben vooral de woorden: 'Ik meen, dat de hartewensch van een ontelbare schare in Indië zou vervuld worden, indien de Koningin ook in Indië persoonlijk de betuigingen van verknochtheid in ontvangst zou komen nemen' de aandacht van de Indische pers getrokken. Tal van bladen betuigen hun sympathie en adhaesie met dit denkbeeld.

Rechts: no. 57, Museum Geologi.

Open: ma-do: 8-16, za en zo: 8-14, vr en nationale feestdagen: dicht.

Modern museum met, voor een zeer groot deel, ook Engelse teksten.

(Geologisch Museum en Geologisch Laboratorium, 1928-1929 – Menalda van Schouwenburg.)

De Jongh sprak ik later, toen de mijnbouwdienst naar Bandoeng overgeplaatst was, herhaaldelijk. Hij was toen hoofd van de Opsporingsdienst en wist de bouw van het Geologisch Laboratorium en Museum door te drijven: zijn trots op wat hij als zijn schepping beschouwde – en als zijn schepping beschouwen mocht – was aandoenlijk en verheffend. Hij ook was een van die voortreffelijke onbaatzuchtige werkers onder de Europeanen die zich met bezieling gaven aan hun taak, – en wier namen nu, behalve bijenkele ouderen, vergeten zijn. [Koch]

Steek over en vervolg de route in westelijke richting.

Links: 24 (Villa op de hoek met Jl Cisangkuy – 1934, Aalbers).

Plattegrond 1

De nieuwe villa-wijken lijnen hunne wat naakte, nog boomlooze emplacements uit. Het heeft het rulle van Scheveningen en verkleint in uw vergissing de lagere heuvelen daar ginds tot een vaag duinlandschap. Onrechtvaardig is echter deze misprijzing. Bandoeng is een opkomende stad van toekomst. Over vijf jaar zal de natuur geholpen hebben alle deze lacunes tusschen het nieuwe bouwwerk met boomen en bloemen en groen te vullen. [Couperus]

Steek de Jl Cisangkuy (Tjisangkoejstraat) **over**, passeer links een parkje en steek de Jl Cilaki (Tjilakistraat) over.

Links: Kantor Gubernur Jawa Barat – 'Gedung Sate'.

(Departement van Verkeer en Waterstaat, voordien Gouvernementsbedrijven – 1921, Gerber). Het gebouw westelijk van het hoofdgebouw is van 'na de revolutie'.

Temidden van de nieuwe woonbuurten, op een open heuvelachtig terrein, lagen de gebouwen van Gouvernements Bedrijven, een wit, paleisachtig complex. Op de top van het hoofdgebouw verhief zich een ornament, dat enigszins deed denken aan een ijzeren pin met stukjes vlees eraan geprikt, geliefkoosd attribuut van de rijsttafel. Waarschijnlijk heette om deze overeenkomst Gouvernements Bedrijven in de volksmond Roemah Sateh. [Haasse]

Tegenover 'Gedung Saté'.

Toen kwam, terwijl de overgang van 'gouvernementsbedrijven' naar Bandoeng in vollen gang was, de malaise, de nieuwe opgetreden Gouverneur-Generaal Mr. Fock vond Batavia de woon- en werkstad bij uitnemendheid. Het gevolg was, dat Bandoeng's gemeentelijke bedrijven een heftige crisis doormaakten – mede het gevolg van eenige gemaakte fouten – wijl de overbrenging der gouvernementsbureaux stop gezet werd. Doch dat niet alleen. Zelfs voor nieuwe onderwijsinrichtingen werd Batavia boven Bandoeng gekozen en hoewel men in laatstgenoemde stad een Technische Hoogeschool bezat, werd in het warme Batavia een juridische zusterinrichting geopend.

Ga de Jl Diponegoro **terug** in oostelijke richting.

Ga rechtsaf: Jl Cilaki (Tjilakistraat).

Rechts: 73 Kantor Pusat Pos – Museum Pos.

Plattegrond 2

In het voormalige kantoor van het Hoofdbestuur van de Post-, Telegraaf- en Telefoon dienst. Is in de linker hoek van de linkervleugel het Museum Pos gevestigd: Postzegels uit verschillende periodes, o.a. 1945 – 1948, brievenbussen, fietsen, postzegel-automaten van 12½ ct. etc.

Open: ma-vr: 10 – 16,
za: 10 – 13,
zo: dicht.

Ga rechtsaf: Naamloze straat met slagboom.

Ga even rechts en daarna rechtdoor: Jl Cimandiri (Dammeweg).

Rechts: Achterkant 'Gedung Saté'.

Deze tuinen waren het ontspanningsoord bij uitstek voor alle kinderen van de buurt. Omdat het verboden was, klommen wij in de stille siësta-uren, of later op de middag, tegen zonsondergang, wanneer de gebouwen leeg waren, over de muurtjes die de tuinen van het open veld scheidden. De perken en grasvelden, de dichte bosjes van kembang-sepatoe en sokka-struiken, de heggen, bedekt met kamperfoelie en dikke witte en rose trossen bruidstranen, boden eindeloos veel mogelijkheden tot verstoppertje en rovertje spelen.

Niets was opwindender dan met zijn tweeën of drieën tegelijk gebukt te sluipen langs de getraliede souterrain-vensters van GB; wij verbeeldden ons dat daar de verschrikkelijkste dingen verborgen gehouden werden. Uit deze fantasieën werd een nieuw spel geboren, dat al gauw gemakkelijker als hardlopen en verstoppertje werd en maandenlang onze voorkeur had. [Haasse]

Ga terug en rechtsaf: Jl Cisanggarung (De Katstraat).
Ga rechtsaf: Jl Cimanuk (Tjimanoeekstraat).
Ga (schuin) rechts: Jl Progo (Progostraat).
Links: 32 (Het verbouwde huis van de familie Haasse).

Plattegrond 3

Met mijn man loop ik nog eenmaal in de ochtendkoelte door de lanen, langs huizen en tuinen waar ik eens 'uit spelen' ging, langs het plantsoen waar ik, in de smalle schaduw onder

pas geplante flamboyantboompjes na het rustuur sigarebandjes of filmsterrenfoto's ruilde met klasgenoten van de lagers school. Ik sta op de berm voor ons vroegere huis in de Progostraat, aan de voet van de glooiing die tot het gebouw van Gouvernements Bedrijven reikt: eens een parkachtig aangelegd terrein met bosjes en bloeiende struiken, nu braakliggend land, met hier en daar een maisveldje, een rij pisangbomen. [Haasse]

Ga terug naar de Jl Cisanggarung.

Ga rechtsaf en houd links aan: Jl Citarum.

Links: SMAN 20 (M.U.L.O.-school van het Indo-Europeesch Verbond – 1927, AIA – Ghijsse).

Plattegrond 4

[Oktober 1943] Nu echter schijnen de meeste mannenkampen in de stad te worden ontruimd. De geïnterneerden gaan naar de grote kampementen in het nabije Tjimahi. Gisteren zijn de mannen uit het kamp in de Zeelandiastraat en vandaag die uit het kamp in de Tjitaroemstraat daarheen gebracht. Dit heeft een grote drukte in de stad veroorzaakt. Honderden vrouwen, moeders, dochters en verloofden waren op straat in de buurt van de kampen, maar werden door een sterke politiemacht op een afstand gehouden.[Bouwer]

Rechts: Taman Cimanuk; een Moskee op een voormalig plein (Tjitaroemplein).

Op een goede middag, niet zo lang geleden, meenden een Europees jongetje van een jaar of 12 en een Indonesische ijsventer vier kabouters te hebben gezien, die uit een gat onder een boom op het Tjitaroemplein kwamen. Beiden zijn nog steeds zeer positief in hun verklaringen en zweren, bij al was hun heilig is, dat zij 'echte' kabouters hebben gezien. Men is in het gat gaan graven, doch vond geen vier kabouters, maar wel vier kikkers. Men sprak het vermoeden uit, dat de vier kabouters zich dan in kikkers hadden veranderd. Hoe het zij:

de gravers lieten de kikkers leven en het verhaal ging de stad rond, met het gevolg, dat iedereen naar het Tjitaroemplein toog om – zo mogelijk – de kabouters óók te zien. [Bouwer]

Ga rechtdoor: Jl Ciliwung (Tjiliwoengstraat).

Rechts: SMK Negeri 2 (Dick de Hoog School, ambachtsschool van het IEV).

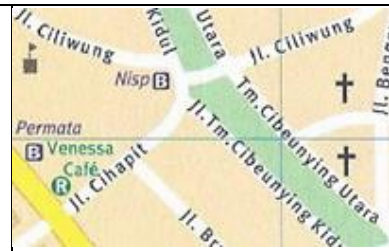

Tegen die achtergrond werd in juli '19, vier weken nadat de Vereniging Insulinde haar naam had gewijzigd tot Nationaal-Indische Partij (in het Maleis noemde zij zich de Sarekat Hindia, het Indisch Verbond), het Indo-Europees Verbond opgericht. Zijn latere, door de leden warm gewaardeerde, ja vereerde voorzitter, F. K. ('Dick') de Hoog, noemde zijn organisatie eens 'de meest Indisch-georiënteerde onder de Europese en de meest Nederlands-georiënteerde onder de Indonesische' – het begrip 'Indonesische'

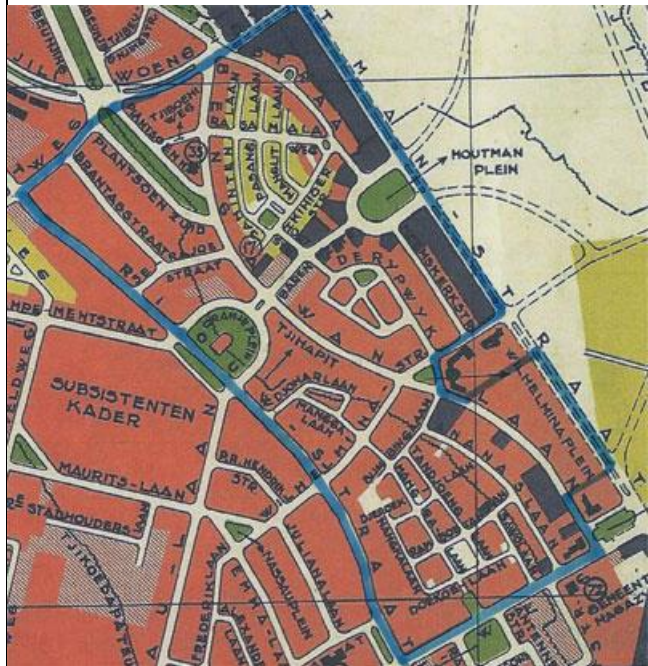
was daarin evenwel in geografische, niet in politieke zin gebruikt. Geen van de in politieke zin Indonesische organisaties was uit volle overtuiging gezagsgetrouw en het IEV was dat juist wèl.

Passeer een de 'parkstrook' en ga vervolgens rechtsaf: Jl Taman Cibeunying Utara.

Elders op Java namen de interneringen, aansluitend op de voor Batavia geldende verordening no. 33, meer tijd in beslag. In Bandoeng, waar in januari en februari '42 veel vrouwen met hun kinderen naar toe getrokken waren, werd in oktober (in de maand dus waarin op de 13de een grote razzia op mannen plaatsvond) bekendgemaakt dat alle volbloed Nederlandse vrouwen, kinderen en boven-zestigjarige mannen in november, voorzover zij er niet al woonden, naar een villawijk, de Tjihapit-wijk, moesten verhuizen,

'maar', schrijft dr. van Velden, 'velen weigerden te gaan. De internering geschiedde tamelijk ongeorganiseerd en met veel meer strubbelingen dan elders' – het duurde hier enkele maanden, nl. tot maart '43, voordat de leden van de betrokken groepen allen in de Tjihapit-wijk ondergebracht waren: ca. zeventuizend personen.

Het interneringskamp Tjihapit, vernoemd naar het riviertje Tjihapit dat door de wijk loopt, werd van november '42 tot oktober '45 bevolkt door maximaal 13 500 vrouwen en kinderen. De Europese leiding van het grootste vrouwen en kinderkamp van Bandoeng was in handen van mevrouw W. Diepenveen-Lindner en van mevrouw A. Droog-Hartgerink. Het kamp werd begrensd door de Tjiliwoengstraat (Jl Ciliwung) – Houtmanstraat (Jl Supratman) – Groote Postweg (Jl Ahmad Yani) – Riouwstraat (Jl Martadinata) – Tjihapitweg (Jl Cihapit).

Ga linksaf: Jl Cibuni (Tjiboeniweg).

Steek de Jl Bengawan over.

Ga rechtdoor: Jl Rasamala (Rasamalaweg).

(Complex klein-woningbouw 'Houtwijk' van het gemeentelijk Woningbedrijf.)

Plattegrond 5

Als uitvloeisel van alle tegenwerking, die de Japanners ondervinden, hebben ze al een besluit uitgevaardigd, waarin het aan alle Europeanen en Indo-Europeanen in de stad is verboden te gaan verhuizen. In talrijke gevallen n.l. kwamen Indonesische gemeenteambtenaren oproepen rondbrengen en kregen dan te horen: 'Oh, die mevrouw? Die woont al lang niet meer hier. Die is verhuisd en ik weet niet waarheen'. En niemand heeft aangifte gedaan. Zodat het hele bevolkingsregister in de war ligt. [Bouwer]

Ga rechtsaf: **Jl Saninten** (Sanintenlaan) – no.'s 35-39 zijn niet verbouwd.

De Japanse opperbevelhebber en gouverneur-generaal is in Bandoeng geweest en schijnt het vrouwenkamp te hebben geïnspecteerd. Het is jammer, dat dergelijke inspecties door hoge pieten vrijwel nooit tot verbetering leiden. Wat kan het gen. Harada tenslotte schelen, of zich dezer dagen in het kamp – en ook in de mannenkampen – een voedselvergiftiging heeft voorgedaan, waarvan enige gevallen een dodelijke afloop hadden? Dat past precies in zijn kraam, aangezien zo'n onverhoopt voordeeltje de nagestreefde uitroeiing van de

Europeanen alleen maar bespoedigt. Wat doet het hem, dat het vrouwenkamp met de dag voller wordt? Is het niet prachtig, dat er gemiddeld 25 vrouwen en kinderen in een huis (en vaak huisje) wonen? [Bouwer]

Links: Pleintje.

'Mijn zus was een stuk ouder en werkte in de gaarkeuken. Bijdehante tante, ze bietste van alles voor ons bij elkaar.'
'Waarschijnlijk in Jalan Saninten die gaarkeuken.'
'Saninten! Natuurlijk, daar werkte ze!' Ik schrijf haar vanavond dat ik de Ananaslaan teruggevonden heb, maar in welk huis we zaten – ik moet hier toen met dichte ogen hebben rondgelopen en ik was toch al twaalf.'
'Veertien, meneer, misschien al veertien.' Regensberg keek de chauffeur verbaasd aan. [Springer]

Ga linksaf en daarna rechtsaf: **Jl Suren** (Houtstraat).

Steek de **Jl Cendana** (Barentzstraat) over en ga **recht door: Jl Suren** (De Rijpwijk).

Op T-kruising **recht vooruit** lag de pasar.

De voedseltoestand in het kamp is zeer precair. Uiteraard waren de geïnterneerde vrouwen niet in staat om grote voorraden aan te leggen (geld- en plaatsgebrek) en zij hebben al geteerd op wat zij nog hadden sedert het kamp werd gesloten. Er komt maar weinig binnen. Er is een kleine markt, waar door de Japanners officieel toegelaten Indonesische verkopers mogen komen handelen. Zij maken natuurlijk misbruik van hun monopolypositie en vragen schandalig hoge prijzen. [Bouwer]

Ga terug en linksaf: **Jl Cendana**.

Ga linksaf: **Jl Bengawan** (Bengawanlaan).

Links: no. 59 (voorheen 57). Op de plaats van de garage, rechts, is nu een computerwerkplaatsje.

Nu de meeste vrouwen en kinderen zijn vertrokken, wordt eind november 1944 een klein deel van het kamp ingericht als jongenskamp voor de achthonderd achter gebleven jongens, onder leiding van een aantal vrouwen. Carel Jan verhuist met zes leeftijdgenoten uit het Emma Hofje naar een garage op de Begawanlaan 57. Het Tjihapitkamp wordt voorts in een noord- en een zuidhelft verdeeld. De Japanners geven opdracht eerst de noordhelft van het kamp te ontruimen.

In de garage zaten geen ramen. Er was wel elektrisch licht, dat hadden we daarvoor in het vrouwenkamp ook. We lagen op een matrasje met aan het hoofdeind een koffertje met spulletjes die we nog hadden. Op de muur had ik allerlei plaatjes geplakt en naast mijn hoofd een foto van mijn moeder. In mijn papier-maché koffertje zaten wat kleren, mijn postzegelalbum, mijn dagboek, een bijbeltje. In de Bengawanlaan waren vijf of zes van die naast elkaar gelegen grote Indische huizen volgestopt met jongetjes, onder leiding van een paar dames. Een paar jongens gingen dagelijks in de

gaarkeuken eten halen, andere moesten gras snijden en de goten schoonmaken en wij van de sjouwploeg trokken er iedere ochtend met grote fouragekarren op uit om het andere deel van het kamp te ontruimen. De spullen moesten op het Oranjeplein worden verzameld.

Ga terug en ga linksaf, houd rechts aan en ga langs de noordkant van het plein JI Taman Pramuka (Oranjeplein).

Rechts, op de hoek met JI Martadinata lag Hotel Pension Ten Brink.

Alleen maar een kale kamer waar je water kunt koken, dacht ik, dat is al genoeg. Toen de regen ophield stelde Chris mij voor om de straat op te gaan en om kokend water te bedelen. We staken het grote plein over waaraan het hotel lag, in het hoekhuis aan de overzijde stond een metershoge kerstboom waarbij kinderstemmen 'Stille nacht' zongen. 'Daar zullen we maar niet om water vragen', zei Chris. We sloegen een zijstraat in, hier en daar brandde licht achter dichte gordijnen. Daar klopten we aan, maar niemand deed open. [Vuyk]

Ga linksaf: JI Martadinata (Riouwstraat).

Links: Taman Pramuka (Oranjeplein).

Plattegrond 6

's Morgens traden wij aan voor het kampkantoor (iedere groep jongens met zijn eigen akela), bogen naar de rijzende zon en luisterden naar een onverstaanbare toespraak van de Japanse commandant, een kleine dikke man die erg om zijn eigen woorden kon lachen. Het kamp was na drie maanden leeg. Wij hadden koekblikken vol gouden tientjes gevonden, honderden horloges, wij balden met opgeblazen kapotjes, wij gooiden elkaar met kristallen wijnglazen. Geen ruit bleef heel en geen spiegel ongebroken. Niets had meer waarde en we stonden

alleen steeds weer verbaasd over de krankzinnige, nutteloze dingen die onze moeders mee het kamp in hadden genomen. De berg fotoalbums op het plein bij de kamppoort was zeker tien meter hoog en toen daar de brand in werd gestoken stegen er gifgele wolken uit op en het stonk doordringend. Toen was er niets meer te doen voor ons. [Springer]

Links: JI Taman Pramuka 183-185, noord van het riviertje Ci Hapit.

Kantoor kamp-oudste / 'Dameskantoor'.

Het beste overzicht van het te verrichten werk en de daarbij ingedeelde krachten bieden cijfers voor het vrouwen- en kinderkamp Tjihapit naar de stand van 27 februari '45 toen dat kamp, waaruit velen verplaatst waren, nog 4853 geïnterneerden telde, onder wie 1210 kinderen beneden de tien. Bij de kampleiding en de leiding van de verschillende takken van dienst waren toen 77 vrouwen betrokken die de beschikking hadden over 27 ordonnansen. In totaal hadden 2 877 vrouwen een vaste taak ten behoeve van het kamp.

Links: hoekhuis JI Martadinata 87 The British Institute (Kantoor Japans / Indonesische Kampleiding).

Nadat het donker was geworden slopen wij weer naar Tjihapit terug en waren de helden van de buurt. Mijn moeder had erg in angst gezeten. De volgende keer werden we gepakt en moesten een maand lang elke dag een reusachtig kantoorgebouw dweilen, aan de rand van het kamp, waar de leiding zat, die voornamelijk uit Indonesiërs bestond. Een van hen, een klerkje met een goudgerande bril op, riep iedere dag als wij ons meldden: 'Door de stront die blandas, door de stront halen wij jullie.' Ik moest de eerste keer dat hij ons uitschold, huilen van schrik. [Springer]

Ga verder **Jl Martadinata**.

Ga linksaf: **Jl Johar** (Djoharlaan).

Ga rechtsaf: **Jl Mangga** (Manggalaan).

Mijn moeder kreeg ruzie met de Buitenzorgse kennis en wij verhuisden naar een minuscuul bediendenvertrekje in de Manggalaan, dat gedeeld moest worden met mevrouw Frequin uit Tjitjalengka en haar zoontje Kiki. Deze Kiki, een dikvig gevalletje, moest elke dag met andere tienjarige onderkruipsels gras knippen in de laantjes van het kamp en vuilnis ophalen, dat buiten de poort verbrand werd. Omdat er geen gereedschappen waren, trok hij iedere ochtend naar zijn werk met het nagelschaartje van zijn moeder. [Springer]

Steek de **Jl Angrek** over.

Ga de 2de straat linksaf: **Jl Jeruk** (Djeroeklaan).

Ga rechtdoor: **Jl Jeruk 7** – Panti Sosial Tresna Werdha Senjarawi.

(Verlengde Djeroeklaan 19, Emma Hofje, een bejaardencomplex).

Plattegrond 7

Hier woonden moeder en zoons Schneider (Springer) van december 1942 – november 1944.

Wij zagen onze eerste naakte vrouwen, de gezusters Van Beek, die in de kamer naast ons woonden. In de twintig en voor de oorlog al 'berucht in de soos', zoals mijn moeder zei. Die twee blonde wezens gingen elke middag op het platte dak van de bijkeuken naakt liggen zonnen. [Springer]

Ga linksaf, op het eind ligt de kerkzaal.

Bekende namen uit het Indische culturele leven traden op. Corry Vonk en haar vrouwelijke collega's van Wim Kans ABC-cabaret, dat door het uitbreken van de oorlog in Indië gestrand was, gaven vele voorstellingen in 't Zaaletje' en mij (waarom weet ik niet meer, het zal wel toeval geweest zijn) mij had ze uitgekozen uit de jongetjes en meisjes die met hun neuzen tegen de ramen van 't Zaaletje' geplakt haar repetities begluurden, om haar 'assistent' te zijn.

Ga bij het verlaten van het complex rechtsaf: **Jl Tanjung** (Tandjoenglaan).

Ga rechtsaf: **Jl Belimbing** (Blimbinglaan).

Passeer het riviertje Cihapit (Tjihapit).

'Wel een verdomde hoop vuilnis iedere dag. Ik moest die met andere jongens 's ochtends heel vroeg met een kar ophalen en buiten de kamppoort brengen. Rótwerk, man!' 'U bent dus uw beroemde leven begonnen als vuilnisman, meneer Regensberg. Héél ver geschopt als ik het zeggen mag.' Regensberg lachte, een beetje vertederd, een beetje gestreeld. 'Nou, als vuilnisman ben ik lelijk mislukt. We hadden vaak geen zin om die kar helemaal naar de poort te slepen en lazerden onderweg het vuil in een soort kanaal of riviertje dat dwars door het kamp liep. Twee jongens stonden dan op de uitkijk, maar een mevrouw zag het en lapte ons erbij. Voor straf vloeren dweilen in het kampkantoor. [Springer]

Rechts: JL Nanas (Ananaslaan)

De auto reed bijna stapvoets een doolhof van stegen door en de chauffeur noemde nog meer namen op. 'Jalan Blimbing, Jalan Mangga, Jalan Jeruk, Jalan Sawoh. Een hele vruchtenmand bij elkaar, meneer.'
Regensberg veerde overeind.
'Jalan Nanas, Ananaslaan, daar woonden wij!'
Petieterige huisjes, onooglijke erfjes. Een vrouw keek, over een heg gebogen, hun wagen nieuwsgierig na. 'We hadden met ons drieën een achterkamertje, nou ja, kámertje!'

Over uitpulen gesproken – er woonden in de kamptijd wel twintig vrouwen en kinderen in zo'n huisje. Maar dat kán toch helemaal niet! Zal ik mij dus ook wel verbeelden.' [Springer]

Steek de Jl Bengawan over.

Links: Taman Anggrek (Wilhelminaplein).

Rechts: SMP Santa Ursula (Mariaschool).

Merkwaardig is, dat op de Europeesche lagere scholen de helft der inlandsche leerlingen door meisjes wordt gevormd. De jonge inheemsche vrouw vindt men thans als leerlinge aan alle verder gaande schooltypen; met 28 meisjes-studenten is zij in de Hoogeschoolwereld vertegenwoordigd. In totaal gaan er 500.000 meisjes school; zij vormen ongeveer een derde van de schoolgaande jeugd. Men kan er zeker van zijn, dat in een volgende generatie al haar kinderen onderwijs zullen genieten!

Ga schuin rechts: Jl Anggrek (Wilhelminastraat).

Ga rechtsaf: Jl Supratman.

Rechts: Achter de schutting: grote tuin van het klooster...

Rechts: 1 Biarawati Ursulin (Klooster, Noviciaat en Weeshuis van de zusters Ursulinen). Plattegrond 8

Ook uit de hospitalen ontsnappen Nederlands-Indische militairen. Ofschoon om begrijpelijke redenen het aantal ontsnappingen veel kleiner is dan uit de krijgsgevangenenkampen, wordt het aantal toch geschat op 10 tot 15 per week. Verpleegsters en verplegers hebben van de Japanners bevel gekregen in de ziekenzalen het gerucht te verspreiden, dat machinegeweren rondom de ziekenhuizen zijn opgesteld. Dit verhinderde niet, dat in de afgelopen nacht weer 4 patiënten uit het 'Ursulinen Klooster' aan de Houtmanstraat drosten.

Een is er gearresteerd en vanmorgen geëxecuteerd. Bezoeken aan de hospitalen zijn daarom ook verboden en alle verpleegsters worden ontslagen. [Bouwer]

Het laatste deel van de wandeling is "facultatief" en ligt 600 m. vanaf kruispunt met de Jl Yani.
Steek Jl Ahmad Yani (Grote Postweg) **over** en **ga rechtdoor: Jl Jakarta** (Daendelsweg).
 Volg de weg naar links.

Links: no. 29 Rumah Tahanan (LOG, 's Lands Opvoedings Gesticht).

Plattegrond 9

Het LOG, dat gebouwd was om maximaal 300 jeugdige delinquenten te huisvesten, kreeg nu in totaal 3700 gevangenen binnen de muren: sommigen sliepen in slaapzalen of andere ruimten, anderen in open galerijen, nog anderen buiten de gebouwen in de openlucht. Er waren uiteraard veel te weinig kranen en wc's, daarentegen waren er kleren- en wandluizen te over.

Het brengen van pakjes aan burgergeïnterneerden voor het komende Kerstfeest is door de bezetters toegestaan. Zij mogen echter geen etenswaren bevatten, juist datgene waaraan de gevangenen het meest behoefte hebben. [Bouwer]

**Concordia is leeg geworden.
 Daar zetelt nou 'de nieuwe orde'.
 En in 's landsopvoedingsgesticht
 kibbelt de bloem van onze natie
 met energie, maar zonder gratie
 over 'de taken van gewicht'...**

**Daar wordt reeds bij het ochtendgloren
 opnieuw de nederlaag geboren.
 En ieder voelt zich generaal
 en tracht z'n buurman te verklaren
 dat al die and'ren 'zakken' waren.
 En hij als enige normaal! [Kan]**

Deze wandeling is overgenomen van de website
www.IndischeLiteraireWandelingen.nl

Deze wandeling is samengesteld in samenwerking met
www.KantEnKlaarSuriname.com

